

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: Особливості екологічного виховання молодших школярів
з порушеннями інтелектуального розвитку

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M24z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.02 Корекційна
психопедагогіка
Марта БЛОНСЬКА

Керівник:
Наталія ДІДИК, кандидат психологічних
наук, доцент

Рецензент:
Оксана ЛОГВИНА, кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	8
1.1 Визначення поняття екологічне виховання.....	8
1.2 Зміст і завдання екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями.....	12
1.3 Методи і форми екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями.....	19
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	24
2.1 Методика дослідження екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	24
2.2 Результати методики дослідження екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями.....	33
Висновки до розділу 2.....	37
РОЗДІЛ 3 ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	38
3.1 Програма екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	38
3.2 Методичні рекомендації з оптимізації екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	46
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Тенденції розвитку сучасної освіти в Україні орієнтують педагогів на формування «відповідального ставлення до довкілля, екологічної культури та екологічно доцільної поведінки. За словами В. Вербицького, екологічна культура – це значимий компонент життєвої компетентності, який визначає здібність людини до гармонійної взаємодії із оточуючим середовищем [13].

Згідно Концепції Нової української школи, екологічна компетентність є наскрізною [66]. Екологічна компетентність в рамках Нової української школи є комплексом знань, вмінь, навичок і ціннісних установок, які дозволяють учням усвідомити екологічні процеси та власний вплив на довкілля, приймати самостійні та відповідальні рішення. Екологічна компетентність є складовою природничо-наукової і здоров'язбережувальної компетентності, які формуються у Новій українській школі, вони передбачають теоретичні знання та практичні навички.

Л. Артемова та О. Савченко висловлюють думку, що значну роль екологічне виховання відіграє у молодших школярів, коли формується основа природничих знань, моральних цінностей, емоційного ставлення до природи та перші навички екологічно доцільної поведінки [3; 66]. У цей період дитина найбільш чутлива до впливів навколишнього середовища, а навчання через практичну взаємодію з природою сприяє розвитку емоційної сфери, уваги, спостережливості та відповідальності.

Важливим екологічне виховання є для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, яким потрібні спеціальні педагогічні умови, доступні методи, індивідуалізована подача інформації і практично-прикладний характер навчання. Разом з тим, на думку А. Колупаєвої, Т. Левченко, учні з порушеннями інтелектуального розвитку володіють обмеженими знаннями щодо природи, низьким рівнем емоційно-ціннісного ставлення та недостатній розвиток природоохоронних практичних навичок [40; 44].

Варто зауважити, що екологічне виховання – це ефективний інструмент соціалізації і розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями, оскільки робота з природним матеріалом розвиває у них пізнавальні процеси, перцептивно-сенсорну сферу, мотивацію.

Г. Беленька та А. Колупаєва вважають, що значної підтримки потребують молодші школярі з інтелектуальними порушеннями, які мають проблеми у пізнавальній діяльності, знижений рівень узагальнення, слабкість мисленневих процесів, сповільненість при сприйманні та переробці інформації [7; 40]. «уявлення про природу є обмеженим, вони не можуть встановити причинно-наслідкові зв'язки, не розуміють наслідків своїх дій для природи, що потребує спеціального педагогічного підходу.

На думку Г. Левченко, екологічне виховання дає сильний корекційно-розвитковий вплив, оскільки допомагає розвивати сенсорні процеси, емоційну чутливість, формувати моральні норми, навички самообслуговування і соціальну взаємодію [44; 45]. Взаємодія із навколишнім є природним середовищем для розвитку дитини, де вона набуває позитивного досвіду в діяльності, відповідальності і співпереживання.

У зв'язку з реформуванням української освіти і впровадженням інклюзивної освіти є потреба в освітніх програм, що враховують пізні психофізичні можливості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Разом з тим, не усі навчально-методичні матеріали є адаптованими до потреб учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, що утруднює формування «екологічної компетентності. Відповідно Державному стандарту базової середньої освіти екологічна компетентність учнів передбачає «здатність усвідомлювати екологічні основи природокористування, потребу в охороні природи, дотримуватися правил поведінки на природі, бережливо застосовувати природні ресурси, розуміти роль контексту та взаємообумовленості господарської діяльності і необхідності оберігати природу, що сприятиме забезпеченню сталого розвитку суспільства» [29].

Проблему екологічного виховання молодших школярів досліджували Л. Артемова, О. Байєр, В. Власенко, О. Матвієнко, Н. Базелюк, А. Березянська, О. Бородіна, Г. Голуб, Т. Жук, О. Коваленко, Л. Макара, О. Мартиновська, Т. Марчій-Дмитраш, О. Михайленко, Т. Панасюк, О. Федоренко, О. Шевчук та ін.

Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку вивчали: Л. Будяк, О. Вержиховська, О. Висоцька, І. Гладченко, Л. Кузьменко, Н. Лисенко, С. Литвиненко, Н. Назаренко, Н. Олійник, О. Плахотнік, С. Тарасенко та ін. Разом з тим, проблему екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку досліджено недостатньо, не представлено цілісної програми екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Це стало **темою** нашого дослідження «Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку».

Актуальність дослідження зумовлена ускладненням глобальної екологічної ситуації та потребою у формуванні в молодших школярів екологічної свідомості; вимогою освітніх державних стандартів формувати екологічну компетентність; низьким рівнем пізнавальних потреб у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; необхідністю адаптувати зміст, форми та методи екологічного виховання відповідно особливостям молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; корекційно-розвитковим впливом екологічного виховання для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; недостатньою розробкою методик з екологічного виховання для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; потребою в оновленні корекційно-розвивальних методичних матеріалів у початковій спеціальній освіті.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання молодших школярів у закладі спеціальної загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – форми і методи екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета дослідження – теоретико-експериментальне обґрунтування особливостей екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Завдання дослідження:

1. Розкрити зміст і завдання екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
2. Проаналізувати форми і методи екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
3. Експериментально вивчити рівень екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями
4. Розробити і апробувати програму екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
5. Запропонувати рекомендації щодо оптимізації екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Для досягнення мети і завдань дослідження застосовано такі **методи**:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури з педагогіки та спеціальної педагогіки; вивчення державних стандартів, навчальних програм, методичних рекомендацій; систематизація педагогічного досвіду;
- емпіричні: педагогічне спостереження; бесіди і опитування педагогів та молодших школярів; діагностичні методики оцінювання екологічної вихованості; аналіз продуктів діяльності молодших школярів; педагогічний констатувальний і формувальний експерименти.
- статистичні: кількісний і якісний аналіз результатів; порівняння показників до і після апробації програми; графічна інтерпретація результатів.

Наукова новизна дослідження:

- вперше комплексно досліджено особливості екологічної вихованості молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку;
- уточнено критерії та показники оцінювання рівня екологічної вихованості молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку;

- удосконалено методичний інструментарій діагностики екологічної вихованості;

– розроблено і апробовано програму екологічного виховання із врахуванням когнітивних, емоційних і поведінкових особливостей молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Теоретичне значення дослідження: результати теоретичного дослідження можуть бути використані при написанні наукових праць з проблематики екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Практичне значення дослідження: результати експериментального дослідження можна застосувати у професійній діяльності вчителів початкових класів та помічників вчителя в інклюзивних класах; у закладах спеціальної загальної середньої освіти при здійсненні екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку; при розробці корекційно-розвиткових програм і методичних рекомендацій з проблеми екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку; у професійній підготовці здобувачів освіти за освітньою програмою Спеціальна освіта.

Апробація результатів дослідження: взято участь у двох конференціях (регіональній та з міжнародною участю) і надруковано 1 наукову працю.

Структура роботи. Дипломна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (73 найменування) і 8 додатків. Основний обсяг роботи становить 61 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Визначення поняття «екологічне виховання»

Екологічне виховання – це важлива складова системного формування особистості учня і розвиває у нього бережливого ставлення до природи, розуміння своєї відповідальності за природу і оточуюче середовище та готовність до екологічно відповідальної поведінки. У педагогічній літературі поняття «екологічне виховання» – це процес систематичного та цілеспрямованого розвитку екологічної культури особистості, який передбачає екологічні знання, ціннісно-моральні орієнтації і практичні уміння взаємодії із оточенням.

Поняття «екологічне виховання» в педагогічній літературі займає одне з центральних місць, оскільки теперішні суспільні, соціальні та економічні виклики потребують від молоді відповідально ставитися до оточуючого середовища. У науці є багато пояснень терміну екологічне виховання, які показують багатовимірність та системність процесу екологічного виховання.

Першим вченим, який привернув увагу до зв'язку між природою та вихованням, був В.О. Сухомлинський, який вважав природу «золотим джерелом розвитку розуму і серця дитини» [68]. На думку В.О. Сухомлинського, система виховання є неповноцінною без відповідних умов щодо морального, емоційного і естетичного сприймання учнем оточуючого світу. Засновані В.О. Сухомлинським принципи (любов до природи, відповідальність спостереження та діяльність,) стали основою для екологічного виховання [68].

О. Байєр і О. Матвієнко звертають увагу на інформаційну складову процесу екологічного виховання, оскільки молодші школярі мають мати доступний мінімум екологічних знань [4]. І. Єрмаков описують екологічну етику і формування відповідального ставлення до оточуючої природи [4].

Екологічне виховання в педагогіці є складовою системного розвитку особистості, що спрямоване на розвиток знань, цінностей та поведінки, які гармонійно взаємодіють з природою. В. Воронова зауважує, що екологічне виховання є «процесом цілеспрямованого впливу на формування екологічної свідомості, екологічного мислення і культури поведінки у природному середовищі» [18]. Н. Даниленко висловлює думку, що розвиток екологічної культури повинне відбуватися комплексно – з допомогою знань, практичної діяльності і ціннісно-емоційного компонента [25].

Специфікою екологічного виховання є створення світогляду щодо комплексної системи «природа – суспільство», ставлення до якої не існує без опосередкованої та діяльнісної участі людини у її функціонуванні.

Варто зауважити, що Концепція екологічної освіти України, запропонованої у 2016 році, пояснює її через сталий розвиток, враховуючи рекомендації ЮНЕСКО [41].

В широкому контексті відповідно визначення Всесвітньої організації ЮНЕСКО, запропонованого у 2020 році, екологічна освіта є процесом, що формує в учня здібність розуміти зв'язок між людиною та природою, отримувати вміння вибирати екологічно відповідальні рішення в житті. Це є впливовий міжнародний підхід, що акцентує на потребі в інтеграції екологічних знань в соціальний досвід учнів. Це означає, що екологічне виховання формує «не тільки знання про природне середовище, але і готовність до практичних дій, що спрямовані на збереження оточуючого середовища.

Концепція екологічної освіти України аналізує її як системний процес, який складається з екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічної відповідальності, практичних навичок екологічної діяльності [41].

Сучасне обґрунтування поняття екологічного виховання подано такими українськими вченими: Г. Беленька [7], Н. Дічек [30], А. Колупаєва [40] та ін. Вони вважають, що екологічне виховання є спеціально організованим педагогічним процесом, що спрямований на формування екологічної культури, екологічної свідомості, відповідальної поведінки в природньому оточенні.

Згідно Державного стандарту початкової освіти [28], екологічне виховання належить до змістової лінії «Безпека та добробут» і втілюється комплексно через різні освітні галузі. На нормативному рівні екологічна освіта обумовлює обов'язковий компонент у сучасній початковій школі.

Екологічне виховання є цілеспрямованим впливом на особистість на різних життєвих етапах через розгорнуту систему методів і засобів, які передбачають формування екологічної культури, екологічної свідомості, екологічної відповідальності та екологічної поведінки.

Екологічне виховання є безперервним процесом накопичення досвіду та особистісного розвитку, що формує ціннісні орієнтації, норми поведінки та спеціальні знання для збереження оточуючого середовища та природокористування, які реалізуються в екологічній діяльності.

А. Колупаєва [40] аналізує екологічне виховання як частину компетентнісного підходу НУШ. На її думку, екологічна компетентність є здатністю учня будувати поведінку, враховуючи свої знання щодо природи на основі відповідальної і безпечної поведінки. А. Колупаєва зауважує, що екологічна компетентність не обмежується лише знаннями, а передбачає також поведінкові, етичні і емоційні компоненти [40].

За словами Н. Бордюг, С. Толочко, Л. Міронець, екологічна компетентність є інтегральною характеристикою, що передбачає знання, уміння, навички, особистісні якості і досвід, який дозволяє учневі зрозуміти екологічні процеси, усвідомити його вплив на природу і приймати відповідальні рішення у своїй поведінці і взаємодії з оточенням [71]. Екологічна компетентність є здатністю ефективно себе поводити в екологічних ситуаціях, проявляти емоційно-ціннісне ставлення до природи та дбайливо ставитися до природних ресурсів.

Ключовими аспектами екологічної компетентності учня у НУШ, на думку С. Литовченко, є:

1. Знання: знання щодо стану довкілля, розуміння екологічних процесів та екологічних проблем, причинно-наслідкових взаємозв'язків в природі, наслідку впливів людей на природу.

2. Уміння: здатність практично застосовувати екологічні знання, розв'язувати екологічні завдання і здійснювати екологічну діяльність та складати екологічні проєкти на основі екологічних принципів, здібність досліджувати екологічні явища, демонструвати повагу до природи, приймати участь в екологічних акціях.

3. Навички: вміння спілкуватися і співпрацювати з оточуючими з метою захисту природи, демонстрація навичок самостійної роботи, проведення самостійних досліджень та спостережень за природою.

4. Цінності: розвиток етичного, гуманного і естетичного ставлення до природи, співчуття до неї і розуміння своєї відповідальності за природу, формування любові та поваги до усього живого, подолання споживацького відношення до природних ресурсів.

5. Поведінка: дотримання етичних норм в екологічній поведінці, раціональне застосування ресурсів і усвідомлене відношення до свого здоров'я та добробуту, виконання діяльності, яка допомагає пізнати природу і розвиток екологічної поведінки та свідомої діяльності із врахуванням екологічних норм [48].

Для молодших школярів екологічне виховання є особливо важливим, тому що в цей вік формуються первинні поняття щодо природи, розвиваються екологічні цінності та норми екологічної поведінки.

Сучасне розуміння поняття «екологічне виховання» складається з таких основних компонентів:

- когнітивний – формування основних понять про природу, екологічні явища і залежності між ними;
- емоційно-ціннісний – формування емоційного ставлення до природи і мотивів її оберігати;

- поведінковий – розвиток практичних умінь відповідально взаємодіяти із природнім середовищем;
- соціальний – включення учня у природоохоронну колективну діяльність;
- етичний – виховання гуманного ставлення до природи.

Отже, екологічне виховання є психолого-педагогічним процесом, який формує в учня не лише наукові знання, але і відповідні переконання, моральні принципи, які впливають на його поведінку і життєву позицію у сфері охорони природи і її раціонального використання, але і формують екологічну культуру «і суспільстві. Екологічне виховання формує певну систему екологічних знань та цінностей, які спонукають до бережливого ставлення учнів до природи та вирішення проблем екологічної кризи. Екологічне виховання сприяє не лише передачі знань, а й формуванню готовності «оберігати природу, раціонально використовувати її ресурси.

1.2. Зміст і завдання екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями

Специфічного змісту екологічне виховання набуває у роботі з молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки вимагає врахування особливостей їх пізнавального та фізичного розвитку, специфіки емоційно-вольової сфери, засвоєння навчального матеріалу, застосування наочності, багаторазового повторення та практичних дій.

Н. Лисенко описує екологічну освіту учнів з порушеннями інтелектуального розвитку як «адаптований процес у пізнанні природи, який враховує індивідуальні пізнавальні можливості, темп у розвитку, специфіку сприймання і поведінки» [45]. Тут наголошується на ролі у створенні доступного освітнього середовища і застосування спеціальних методик навчання.

Ці складові відіграють значну роль у роботі з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями. Т. Левченко описує, що цим учням потрібен поступовий та поетапний процес формування екологічних понять через

практичну діяльність і безпосередній досвід, тому що екологічні абстрактні уявлення вони розуміють з труднощами [44].

Екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями вимагає врахування особливостей їх психофізичного розвитку. Г. Беленька зауважує, що учні з інтелектуальними порушеннями володіють фрагментарними уявленнями про природу, сприймання об'єктів довкілля має ситуативний характер [7]. Для них властивий знижений рівень узагальнення і проблеми при встановленні причинно-наслідкових відношень, що впливає успішність при формуванні екологічних понять.

О. Вержиховська описує, що у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку сприйняття оточуючого світу є недостатньо адекватним [14, с. 39]. У зв'язку з цим, уява у них є нечіткою і малодиференційованою. Тому взаємодія з природою є досить дієвим способом для екологічного виховання та розвитку молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Лише у взаємозв'язку з явищами природи та життєдіяльністю молодші школярі з порушеннями інтелектуального розвитку формуються сприйняття та уявлення, коригуються пізнавальні процеси.

Т. Левченко вважає, що для учнів з інтелектуальними порушеннями потрібні багаторазові повторення навчального матеріалу і безпосередня включеність у практичну діяльність, тому що словесна інструкція розуміється ними недостатньо [44]. С. Максименко описував перевагу наочно-дійового мислення у молодших школярів і необхідність застосування з ними предметно-практичної діяльності [50].

Дослідження Л. Даниленко доводять, що екологічні знання «більше засвоюються під час безпосередньої взаємодії із об'єктами природи – тваринами, рослинами, водою, ґрунтом [25]. Наприклад, догляд за рослинами в класі формує в молодших школярів з інтелектуальними порушеннями відповідальність, сенсорні уміння, здатність оцінювати зміни в природі.

За словами Л. Будяк, екологічне виховання в закладі спеціальної загальної середньої освіти повинне опиратися на розвиток в учня життєвих

компетентностей: безпечної поведінки в природі, навичок догляду за природою, санітарно-гігієнічні вміння [12]. Екологічна культура успішніше формується з допомогою практичних доручень, ніж з допомогою словесних пояснень вчителя.

Г. Беленька зауважує, що екологічне виховання передбачає «формування ціннісного ставлення до природи на основі інтеграції знань, практичного досвіду і емоційних переживань, які забезпечують гармонійний особистісний розвиток» [7]. Це визначення передбачає саме емоційно-ціннісний компонент, який є особливо значимим для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Н. Гавриленко вважає, що екологічне виховання у спеціальній освіті має дотримуватися принципу від конкретного до загального, тобто учень спочатку вчиться доглядати за тваринами і рослинами, а потім переходить до усвідомлення широких екологічних закономірностей [19].

Екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями має свої особливості. На думку Г. Левченко, екологічні знання в них формуються досить повільно, вимагають значного наочного матеріалу, практичного застосування і багаторазової повторюваності [44].

С. Максименко [7] та Г. Беленька [7] звертали увагу, що позитивні емоційні переживання, які виникли через контакт з природою (догляд за тваринами), допомагають стабілізувати емоційну сферу, розвивати емпатію і формувати позитивну самооцінку. Це досить важливо для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, які мають емоційну незрілість, проблеми саморегуляції і соціальної взаємодії.

У дослідженнях Л. Даниленко описано такі особливості екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями [50]:

- перевага наочних і практичних методів;
- тривала та систематична робота;
- роль емоційної підтримки та похвали учнів;
- опора на успіх і інтерес;
- застосування природи як основного дидактичного засобу.

Отже, екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями – це спеціально організований освітній процес, що передбачає формування екологічних знань, позитивного емоційного ставлення до природи і елементарних умінь відповідально ставитися до природи, заснованих на наочних і практичних методах та особистісно зорієнтованому до учнів підході.

Г. Левченко звертає увагу, що природа для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є ефективним засобом для їх сенсорного, соціального та емоційного розвитку, тому екологічне виховання відіграє важливу корекційну роль [44].

Екологічне виховання у закладі спеціальної загальної середньої освіти має не тільки освітню функцію, але і корекційно-розвивальну, компенсаторну і соціалізуючу, на думку Г. Беленької [7], А. Колупаєвої [40], Л. Даниленко [50] та ін. З допомогою практичної діяльності з природою молодші школярі з інтелектуальними порушеннями отримують знання та досвід, що формує самостійність, відповідальність, емоційну чуйність і соціальну активність.

Вважаємо, що екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є цілеспрямованим процесом формування доступних знань щодо природи, позитивних емоцій до живих організмів і елементарних навичок екологічної поведінки, яке враховує їх пізнавальні можливості та корекційні потреби.

Особливістю змісту в екологічному вихованні молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є потреба в адаптації інформації до психофізичних можливостей учнів та опір на наочні і практичні методи роботи. А. Карамушка та І. Мартинюк вважають, що освітній матеріал для цієї категорії учнів має бути максимум конкретним і наближеним до життєвих ситуацій [38].

Отже, зміст екологічного виховання молодших школярів ґрунтується на адаптованих до їх інтелектуальних особливостей освітніх програм і включає такі напрями:

1. Формування елементарних природничих знань. На думку О. Бородіної, молодші школярі з інтелектуальними порушеннями засвоюють

знання краще з допомогою спостережень, ігрової діяльності і практичного досвіду при взаємодії з природою [10]. До формування елементарних природничих знань належать:

- уявлення щодо природніх явищ, тварин та рослин найближчого середовища;
- усвідомлення найпростіших причинно-наслідкових взаємозв'язків у природі;
- ознайомлення із об'єктами у неживій природі;
- уявлення щодо сезонних змін;
- знання про потреби тварин та рослин;
- розрізнення живої і неживої природи.

2. Розвиток емоційного та ціннісного ставлення до природи. Т. Плахотнік зауважує, що учні з інтелектуальними порушеннями можуть мати позитивні емоції на природні об'єкти, але їм потрібна спеціальна педагогічна підтримка [64]. Тому розвиток емоційного та ціннісного ставлення до природи відбувається через:

- формування відповідальності за тварин і рослин;
- розвиток співчуття та бережливого ставлення до живої природи;
- розуміння краси природних явищ.

3. Формування навичок екологічної поведінки. С. Литвиненко вважає, що учні з інтелектуальними порушеннями не можуть самостійно застосувати знання у поведінковій площині, тому екологічна діяльність (догляд за тваринами і рослинами, прибирання території, сортування сміття та ін.) повинна бути багаторазовою і системною [46]. Формування екологічної поведінки передбачає:

- розуміння правил поведінки на природі;
- розвиток культурно-гігієнічних навичок;
- участь у посильній природоохоронній діяльності.
- догляд за рослинами;
- участь в прибиранні пришкільної території;
- основи садівництва.

4. Корекційно-розвиткова складова. Природа – це сильний корекційний ресурс, на думку Н. Назаренко, оскільки екологічне виховання розвиває дрібну моторику, увагу, організованість і мовлення молодших школярів з інтелектуальними порушеннями [58].

Н. Андрєєва [2], Л. Даниленко [25], Левченко [44] висловлюють думку, що основні завдання екологічного виховання молодші школярі з інтелектуальними порушеннями такі:

- 1) сформувати доступні для учнів природничі знання;
- 2) розвивати сенсорний досвід учнів з допомогою безпосереднього контакту із природою;
- 3) забезпечити формування «екологічних форм поведінки»;
- 4) виховувати любов в учнів, бережливе і відповідальне ставлення їх до природи;
- 5) створити умови з метою соціалізації учнів екологічною діяльністю;
- 6) корегувати пізнавальну і емоційно-вольову сфери учнів.

Отже, зміст екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є багатокомпонентним та передбачає пізнавальну, емоційно-ціннісну, поведінкову та корекційну складові.

Завданнями екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями також є:

- 1) сформувати основні уявлення щодо живої і неживої природи;
- 2) розвинути сенсорний досвід учнів з допомогою безпосереднього контакту з природою;
- 3) виховати відповідальне ставлення «до природи і її ресурсів»;
- 4) навчити учнів правил безпечної поведінки на природі;
- 5) забезпечити корекцію пізнавальної і емоційно-вольової сфери з допомогою екологічної діяльності.

І. Єрмаков зауважує, що екологічне виховання розвиває відповідальність, співпрацю, вміння виконувати інструкції та планувати діяльність [32].

Л. Іванова доводить, що прибирання на пришкольній ділянці, догляд за тваринами і рослинами, участь в екологічних акціях посилюють позитивну самооцінку, допомагають подолати учневі невпевненість [35]. Учні отримують реальний практичний результат своєї діяльності, а саме: чиста територія, вирощена рослина чи гарний куточок природи.

О. Байєр та О. Матвієнко висловлюють думку, що екологічні проєкти мотивують до діяльності учнів: у них розвивається почуття успіху, відповідальність та причетність до важливої справи [4].

Досить важливим є зарубіжний досвід екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями. В країнах ЄС екологічне виховання належить до ключових компетентностей у спеціальній освіті (ЮНЕСКО, 2020). В Німеччині і Фінляндії застосовуються натуротерапевтичні методи, тобто заняття з учнями на природі, робота із шкільними фермами, міні-проєкти із вирощуванням рослин та ін. Ці методи довели практичну ефективність для розвитку учнів з затримкою психічного розвитку і легкими формами інтелектуальних порушень.

Американські педагоги застосовують принцип «Environmental Responsibility Education», тобто виховання відповідальності за природу з допомогою соціальних практик: догляд учнів шкільного подвір'я, сортування сміття, участь учнів у волонтерських акціях. Ці форми і методи подібні до поглядів українських дослідників (А. Колупаєвої, Л. Будяк), які звертають увагу на роль діяльнісної складової в екологічному вихованні учнів з інтелектуальними порушеннями.

Отже, екологічне виховання – це важливий освітній та реабілітаційно-розвивальний чинник, який розвиває пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сферу молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, є важливим корекційним і терапевтичним засобом, допомагає соціалізації, розвиває комунікативні навички учнів.

1.3. Методи і форми екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями

Методика екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями повинна відповідати пізнавальним можливостям учнів. На цьому зауважують Г. Беленька, С. Кузьменко та ін. [7; 8; 42]. Вони висловлюють думку, що традиційні методи мають бути зміненими: збільшити частину наочного матеріалу, застосувати сенсорні стимули, поступово ускладнювати завдання, опиратися на багаторазове повторення учнів.

Проаналізуємо найбільш ефективні, на наш погляд, методи екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями:

1. Наочні методи. Л. Казанцева вважає, що наочність – це провідний засіб навчання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, тому що конкретизує абстрактні поняття та активізує рецептори під час сприймання [36]. Ефективними формами наочності є: живі рослини, натуральні об'єкти, живі куточки та міні-ферми в класах, демонстрація натуральних об'єктів, гербарію, моделей, фото, ілюстрації, відео, спостереження за явищами природи.

2. Практичні методи. Л. Іванова висловлює думку, що практична діяльність учнів на природі формує довготривалі навички, особливо в молодших школярів з інтелектуальними порушеннями [35]. Це відбувається за допомогою: догляду за рослинами і тваринами, спостереження за змінами у природі, виконання найпростіших трудових завдань, участі в озелененні та прибиранні пришкольньої території.

3. Словесні методи. На думку О. Андрєєвої, словесні методи мають бути короткі, доступні та супроводжуватися наочністю [1]. До них належать: обговорення казок, пояснення, бесіда з опорою на наочність, коротке пояснення, робота з простими текстами.

4. Ігрові методи. За словами Л. Будяк, екологічні ігри – це ефективний інструмент, що дозволяє додати до навчання позитивні емоції [12]. Це сюжетно-рольова гра («Юні садівники», «Екологи»), дидактична гра для розвитку екологічних уявлень, екологічний квест.

5. Методи стимулювання діяльності. Т. Панасюк описує, що мотиваційний компонент має значну роль для навчання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки важливо застосовувати до учнів заохочення, похвалу, нагороду, створювати для них ситуацію успіху, брати участь в колективній природоохоронній діяльності.

Головними формами організації екологічного виховання є: уроки природознавства та заняття з трудового навчання.

Н. Дічек [30] та Г. Марушевський [54] найбільш ефективними формами екологічного виховання називають: екскурсії та прогулянки на природі, тематичні заняття, практичні заняття на пришкольніх ділянках, робота в екологічних центрах та живих куточках, екологічні свята («День Землі», «Свято врожаю») і акції, міні-проекти, гурткова робота («Юний природолюб») та ін.

Важливо, щоб форма екологічного виховання забезпечила доступний рівень участі молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, враховувала їх психофізичні можливості, темп роботи і надавалися відповідні види підтримки.

Варто зауважити, що ефективність екологічного виховання збільшується при взаємозв'язку теоретичного, емоційно-ціннісного і практичного компоненту діяльності.

Успішність екологічного виховання залежить від створення спеціального освітнього середовища. А. Колупаєва зауважує, що молодшим школярам з інтелектуальними порушеннями потрібно структурований простір і чіткі правила роботи із об'єктами природи [40].

Основними педагогічними умовами ефективності екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є:

1. Наочність та доступність навчального матеріалу. Л. Казанцева зауважує, що наочні засоби відіграють головне значення, тому що учні краще усвідомлюють образи, а не абстрактні поняття [36].

2. Систематичність і безперервність діяльності. Н. Гавриленко вважає, що екологічне виховання повинно відбуватися щоденно, постійно, а не

епізодично: догляд за тваринами і рослинами, чергування у класі, екологічні ритуали [19].

3. Емоційне залучення учнів. На думку І. Панасюк, казки, позитивні емоції, ситуативні ігри сприяють розумінню та засвоєнню екологічних правил [62].

4. Особистісний приклад педагога. В. Сухомлинський вважав, що виховання ціннісного ставлення до природи є неможливим без відповідального ставлення педагога [68].

5. Практична спрямованість. О. Михайленко зауважує, що трудові доручення, спостереження, екологічні міні-проекти розвивають «стійкі екологічні навички [57].

Учні з інтелектуальними порушеннями мають гіпосенситивність чи гіперсенситивність, які заважають їм адекватно сприймати природні явища. На думку Л. Даниленко, сенсорне сприйняття є основою для формування екологічних понять, тому що учні більше запам'ятовують з допомогою дотику, запаху, візуального спостереження, через взаємодію з природними матеріалами (листя, водою, ґрунтом), що активізує їх пізнавальні процеси, а сенсорні вправи зменшують тривожність і підтримують емоційну рівновагу [25].

О. Михайленко зауважує, що сенсорний досвід – це основа для переходу учнів від наочно-дійового до наочно-образного мислення [57].

Дослідження О. Плахотнік доводять, що екологічна гра розвиває «з порушеннями інтелектуального розвитку емоційно-ціннісне ставлення до природи набагато швидше, ніж бесіда [64]. Прикладами ефективних екологічних ігор для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: «Врятуй дерево», «Знайди корисний вчинок», «Що зайве у природі?», «Екологічний патруль» та ін. За словами О. Байєр та О. Матвієнко, екологічні ігри підвищують увагу, реакцію, стимулюють мисленнєві операції, сприяють співпраці [4].

Вважаємо, що в екологічному вихованні діють принципи адаптації, які забезпечують доступність матеріалу для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. А. Колупаєва описала такі принципи:

1. Спрощення інформації, але без спрощення змісту.
2. Збільшення часу на повторення матеріалу.
3. Поступове ускладнення екологічних понять.
4. Опора на позитивні емоції учнів.
5. Застосування значної кількості наочності [40].

Екологічне виховання має відповідати цим принципам, тому що молодші школярі з інтелектуальними порушеннями успішніше навчаються, опираючись на власний досвід і спостереження. Г. Беленька висловлює думку, що без пристосування завдань учні втрачають інтерес та не можуть утримувати увагу [7; 8].

Варто зауважити, що екологічна освіта успішно інтегрувалася в освітні галузі НУШ. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, екологічна компетентність інтегрується в такі галузі: «Я досліджую світ», «Технології», «Мистецтво», «Мова і читання» [28]. На думку Н. Голуб, ця інтеграція покращує міжпредметні взаємозв'язки та утворює більш цілісний погляд «на природу» [22].

Отже, для успішного екологічного виховання для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями важливо поєднувати природничі спостереження із розвитком пізнавальних процесів та застосовувати екологічне виховання як корекційний засіб.

Висновки до розділу 1

Екологічне виховання – це спеціально організований педагогічний процес, що спрямований на формування екологічної культури, екологічної свідомості, відповідальної поведінки в природньому оточенні. Екологічна компетентність – це здатність учня будувати свою поведінку із врахуванням власних знань про природу на основі відповідальної та безпечної поведінки.

Екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є спеціально організованим освітнім процесом, який формує екологічні знання, позитивне емоційне ставлення до природи та елементарні уміння відповідально ставитися до природи.

Зміст екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями ґрунтується на адаптованих до їх особливостей освітніх програм.

Основними завданнями екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: розвивати сенсорний досвід учнів з допомогою безпосереднього контакту із природою; сформувати доступні для учнів природничі знання; виховувати любов в учнів, бережливе і відповідальне ставлення їх до природи; забезпечити формування «екологічних форм поведінки; корегувати пізнавальну і емоційно-вольову сфери учнів; створити умови з метою соціалізації учнів екологічною діяльністю.

Метами екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: наочні, практичні та словесні методи, ігрові методи, методи стимулювання діяльності.

Формами організації екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: уроки природознавства, заняття з трудового навчання, екскурсії та прогулянки, тематичні заняття, робота на пришкільних ділянках, діяльність в екологічних центрах та живих куточках, екологічні свята, акції, міні-проекти, гурткова робота.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Методика дослідження екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Експериментальне дослідження рівня екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями здійснювалося з урахуванням психолого-педагогічних особливостей цієї категорії дітей, які мають сповільнений темп пізнавального розвитку, недостатню сформованість логічних операцій, обмежений словниковий запас і нестійку довільну увагу. На основі цього, методика побудована за принципами наочності, доступності, багатократного повторення і практичної спрямованості.

Дослідження проводилося на базі спеціального закладу загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями. У дослідженні брали участь 12 молодших школярів з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня (II–III класи), які були поділені на контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи.

Мета дослідження - експериментально дослідити рівень сформованості екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку та визначити ефективність впровадження спеціальної програми екологічного виховання.

Завдання дослідження:

1. Діагностувати вихідний рівень екологічних знань, умінь і навичок молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.
2. Розробити та впровадити експериментальну програму екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.
3. Порівняти динаміку змін у показниках учнів контрольної та експериментальної груп після запровадження експериментальної програми

екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження:

Відповідно до рекомендацій зі спеціальної педагогіки (А. Колупаєва [40], С. Литвиненко [47]), використано комплекс методів, які були адаптовано до психофізичних можливостей молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку:

1. Метод спостереження.

Спостереження відбувалося під час прогулянок, догляду за рослинами, в навчальних ситуаціях. Спостерігалися поведінкові прояви учнів, їх уміння діяти відповідно екологічним правилам.

2. Бесіда «Моє ставлення до природи».

Складається з 10 запитань, які доступні для розуміння молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку («Що потрібно рослині, щоб рости?», «Що ти будеш робити, якщо побачиш сміття?»).

3. Завдання на розпізнавання природних об'єктів

Учням пропонувалося 10 карток із зображеннями рослин, тварин, предметів неживої природи, які вони повинні були впізнати.

4. Методика оцінювання емоційної реакції (О. Плахотнік) [64].

Молодшим школярам з порушеннями інтелектуального розвитку демонструвалися зображення:

- гарної квітки;
- пораненої тварини;
- чистого і забрудненого довкілля.

Учень обирав відповідний смайлик чи словесно описувала емоцію до кожного малюнку.

5. Практичні екологічні завдання для учнів:

- 1) «Посади насіння»
- 2) «Полий рослину правильно»
- 3) «Прибери сміття у природі»

4) «Підготуй годиннику» (разом із дорослим).

6. Ігрові ситуації для учнів «Що робити?»

Молодшим школярам з порушеннями інтелектуального розвитку пропонувалися картки із життєвими ситуаціями (за типом альтернатив):

- «побачив сміття»;
- «пташка голодна»;
- «квітка зів'яла».

Завдання – учень повинен вибрати вірну екологічну дію.

Рівень сформованості екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями за трьома критеріями: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Ці критерії визначені на основі робіт Г. Беленької [7], Н. Гавриленко [19], А. Колупасової [40], Г. Левченко [43], Т. Панасюк [63]:

1. Когнітивний критерій – знання про природу, вміння розпізнавати природні об'єкти, усвідомлення елементарних причинно-наслідкових зв'язків.

Когнітивний компонент екологічної вихованості визначає, наскільки учень орієнтується у природному середовищі, чи розуміє властивості природних об'єктів та чи може їх описувати.

Рівні сформованості когнітивного критерію:

Високий рівень

Учень:

- розпізнає 15–20 природних об'єктів;
- знає про основні потреби рослин та тварин;
- встановлює найпростіші причинно-наслідкові зв'язки;
- відповідає на питання повними фразами;
- може пояснити значення простих природних явищ.

Учень здатний застосовувати знання у нових ситуаціях – це є високий показник для учнів з інтелектуальними порушеннями (Т. Левченко).

Достатній рівень

Учень:

- розпізнає 10–15 природних об'єктів;

- правильно називає типові рослини і тварини;
- розуміє певні природні явища (сніг йде взимку);
- встановлює прості зв'язки, проте лише після підказки педагога;
- рідко плутає поняття, проте загалом орієнтується у природничому матеріалі.

Середній рівень

Учень:

- знає 5–10 природних об'єктів;
- відповідає односкладно;
- не завжди розуміє причинно-наслідкових зв'язків;
- потребує великої допомоги педагога при описі природи;
- не пояснює ознак природних об'єктів.

Низький рівень

Учень:

- розпізнає тільки 1–3 природних об'єкта;
- часто дає невірні відповіді;
- не розуміє елементарні явища;
- не встановлює логічного зв'язку;
- не виявляє інтересу до матеріалу про природу.

За Н. Гавриленко, низький рівень пов'язаний із недорозвитком сенсорних еталонів і недостатнім досвідом взаємодії з природою.

2. Емоційно-ціннісний критерій – емоційні реакції на природні об'єкти, вміння співчувати живим істотам, позитивне ставлення до екологічної діяльності.

Емоційно-ціннісний компонент базується на здібності учнів відчувати, співпереживати та формувати позитивне ставлення до природи. Це один з провідних критеріїв для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, оскільки емоції є основою поведінки (С. Максименко, О. Плахотнік).

Рівні сформованості емоційно-ціннісного критерію:

Високий рівень

Учень:

- виявляє позитивні емоції при взаємодії із природою;
- демонструє співчуття до істот у природі;
- проявляє ініціативу при догляді за об'єктами природи;
- бере участь в природоохоронних акціях;
- словесно описує свої почуття («мені шкода дерево»).

Достатній рівень

Учень:

- реагує позитивно на природні явища, проте емоції є менш стійкі;
- проявляє співчуття, проте потребує підказок;
- позитивно ставиться щодо догляду за природою, проте без ініціативи;

- емоційні реакції короткі та поверхневі.

Середній рівень

Учень:

- виявляє емоції тільки при прямій стимуляції;
- рідко співпереживає тваринам або рослинам;
- байдужий до природних явищ;
- обмежений словниковий запас, що заважає вербалізувати почуття.

Низький рівень

Учень:

- не проявляє позитивних емоцій;
- байдужий чи негативно реагує на природні об'єкти;
- не співчуває;
- не бере участі у природоохоронних діях;
- не виявляє інтересу до природи.

3. Поведінковий критерій – практичні навички правильної екологічної діяльності і дотримання правил поведінки на природі.

Поведінковий компонент — найважливіший, оскільки саме він демонструє реальний рівень екологічної вихованості. Діти з ППР найкраще

навчаються через пряму дію, повторення та моделювання ситуацій (А. Колупаєва, О. Михайленко).

Рівні сформованості поведінкового критерію:

Високий рівень

Учень:

- виконує правила поведінки у природі без нагадувань;
- доглядає за рослинами і тваринами самостійно;
- підтримує чистоту;
- бере участь в колективній екологічній діяльності;
- вміє переносити поведінкові навички у інші життєві ситуації.

Достатній рівень

Учень:

- дотримується екологічних правил після нагадування;
- може виконати доручення (полити рослину);
- інколи виявляє ініціативу;
- поведінка частково є стійкою.

Середній рівень

Учень:

- виконує дії тільки після багаторазового повторення;
- не переносить навички в нові життєві ситуації;
- потребує постійний контроль;
- правила порушує неусвідомлено.

Низький рівень

Учень:

- не виконує правил;
- виявляє руйнівні дії (може кидати сміття);
- потребує постійного супроводу педагога;
- демонструє байдужість до чистоти і природних об'єктів.

З метою визначення рівня екологічної вихованості використано балову шкалу (0–2 бали за кожен показник), що відповідає методичним рекомендаціям

Г. Беленької і адаптованим критерієм. Оцінювання результатів за трьома критеріями подано у таблицях 2.1-2.3.

Таблиця 2.1.

Оцінювання когнітивного критерію

Показник	0 балів	1 бал	2 бали
Розпізнавання природних об'єктів	не розпізнає	1–3 об'єкти	4–7 об'єктів
Знання про потреби рослин/тварин	відсутні	частково правильні	правильні й стабільні
Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки	відсутні	за допомогою	самостійно
Уміння описувати природні явища	не може	опис короткий	опис розгорнутий

Максимум – 8 балів.

Таблиця 2.2

Оцінювання емоційно-ціннісного критерію

Показник	0	1	2
Емоційна реакція на природу	байдужість	слабка реакція	яскраві позитивні емоції
Співчуття до живого	відсутнє	нестійке	чітко виражене
Ставлення до природоохоронної діяльності	не бере участі	бере участь з нагадування	проявляє інтерес і ініціативу

Максимум – 6 балів.

Таблиця 2.3

Оцінювання поведінкового критерію

Показник	0	1	2
Виконання правил поведінки	не виконує	з допомогою	самостійно
Догляд за рослинами	не виконує	виконує частково	виконує правильно
Перенесення навичок у нові ситуації	не переносить	частково	переносить самостійно

Максимум – 6 балів.

Загальний результат екологічної вихованості учнів визначався як сума балів за трьома критеріями. Отже, було виділено три рівні: високий, середній, достатній та низький.

Високий рівень – 16–20 балів

Учень демонструє сформованість всіх трьох компонентів: знань, емоцій і поведінкових умінь.

Достатній рівень – 11–15 балів

Знання і навички загалом сформовані, але нестійкі.

Середній рівень – 6–10 балів

Фрагментарні знання в учнів, слабка перенесення навичок в практику.

Низький рівень – 0–5 балів

Відсутність цілісного уявлення про природу і екологічно доцільну поведінку.

Організація дослідження

Методика діагностики рівня екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями проводилася в три етапи:

1) Підготовчий етап:

- підбір діагностичного інструментарію, складання методики діагностики;
- адаптація матеріалів для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

- створення умов для безпечної та мотиваційної роботи молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

2) Діагностичний етап:

- індивідуальні бесіди з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями;
- групові ігрові ситуації з учнями;
- практичні завдання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;
- спостереження в природних умовах за учнями.

3) Аналітичний етап:

- обробка результатів діагностики;
- визначення рівнів сформованості екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;
- порівняння та аналіз результатів між учнями ;
- встановлення подальших корекційно-розвиткових завдань.

Проміжні узагальнення:

Отримані результати за методикою дозволили оцінити:

- глибину екологічних знань учнів;
- стійкість емоційного ставлення до природи;
- ознаки екологічно доцільної поведінки в реальних життєвих ситуаціях;
- індивідуальні проблеми і потреби кожного учня.

Це стало основою для розробки корекційно-розвиткової програми екологічного виховання, яка представлена у підрозділі 2.3.

Отже, методика діагностики екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями передбачала застосування таких методів дослідження: спостереження, бесіда «Моє ставлення до природи», завдання на розпізнавання природних об'єктів, методика оцінювання емоційної реакції, практичні екологічні завдання для учнів. Усі методики були адаптовані до молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

2.2. Результати методики дослідження екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Мета діагностичного етапу – визначити рівень сформованості екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями відповідно трьох взаємопов'язаних критеріїв: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Дослідження відбувалося відповідно методики, поданої у підрозділі 2.1.

Характеристика вибірки:

У дослідженні взяли участь 12 учнів молодшого шкільного віку (7-10 років) з легкими інтелектуальними порушеннями. Усі учні мають знижений рівень довільної уваги, обмежений словниковий запас, проблеми у встановленні причинно-наслідкових зв'язків, нерівномірність в емоційних реакціях.

Гендерна структура вибірки:

- 6 хлопчиків;
- 6 дівчаток.

Усі діти навчалися у 3 та 4 класах для учнів з інтелектуальними порушеннями і мали майже однаковий рівень навчальних досягнень.

Під час дослідження проаналізовано дані за трьома критеріями та відповідними рівнями (представлено нижче). У таблиці 2.4 подано загальні результати дослідження та загальний показник екологічної вихованості учнів у балах.

Таблиця 2.4

Загальні результати дослідження рівня екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Учень	Когнітивний критерій (0–8)	Емоційно-ціннісний критерій (0–6)	Поведінковий критерій (0–6)	Загальний показник (0–20)
1	3	2	2	7
2	4	3	3	10

Учень	Когнітивний критерій (0–8)	Емоційно-ціннісний критерій (0–6)	Поведінковий критерій (0–6)	Загальний показник (0–20)
3	2	1	1	4
4	5	3	3	11
5	6	4	3	13
6	3	2	2	7
7	5	3	2	10
8	4	4	3	11
9	2	2	1	5
10	6	5	5	16
11	3	2	2	7
12	4	3	3	10

Отже, розподіл рівнів екологічної вихованості визначався за такими рівнями і сумою балів:

16–20 балів – високий рівень

11–15 балів – достатній рівень

6–10 балів – середній рівень

0–5 балів – низький рівень

За результати діагностики отримано:

Високий рівень – 1 учень (8%), у якого сформовані три компоненти екологічної вихованості: знання, емоції та поведінкові уміння.

Достатній рівень – 3 учні (25%), у них знання та навички загалом сформовані, проте є нестійкими.

Середній рівень – 6 учнів (50%), які володіють фрагментарними знаннями, слабкими перенесеннями навичок у практику.

Низький рівень – 2 учні (17%), у них відсутнє цілісне уявлення про природу та екологічно доцільну поведінку.

Таким чином, більшість учнів мають середній рівень екологічної вихованості, що відповідає висновкам Г. Беленької і Н. Гавриленко щодо фрагментарності екологічних знань «з інтелектуальними порушеннями.

Проаналізуємо результати за критеріями:

1. Когнітивний критерій

Середній результат складає 4 бали із 8 балів можливих.

Типовими проблемами під час діагностики були:

- учні не могли впізнати частину природних об'єктів;
- досліджувані плутали рослини і неживі предмети;
- учні недостатньо розуміли потреби тварин;
- досліджувані не могли встановити причинно-наслідкові зв'язки

(«Чому рослина зів'яне?»).

Тому, стверджуємо про потребу в конкретних та практично спрямованих методах при формуванні природничих знань у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

2. Емоційно-ціннісний критерій

Середній результат дорівнює 3 бали з 6 балів можливих.

Визначено:

- більшість досліджуваних показали позитивні емоції при спостереженні за гарними природними об'єктами;
- реакція співчуття у дітей була слабкою та нестійкою;
- лише 33% досліджуваних вивили чітке бажання допомогти рослині або тварині.

Отже, емоційна чутливість у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями формується досить повільно і потребує відповідних вправ, які підтверджуються за отриманими результатами.

3. Поведінковий критерій

Середній результат складає 2,5 бали із 6 можливих.

Результатами були:

- 58% дітей виконали правила поведінки в природі тільки після нагадування їм;
- більше половини учнів мали проблеми із перенесенням навичок в нові життєві ситуації;
- поведінкова регуляція учнів була нестійкою.

Разом з тим, 1 учень (8%) продемонстрував самостійне виконання екологічної діяльності, що належить до високого рівня.

Проаналізуємо результати за окремими показниками:

1. Розпізнавання природних об'єктів:

Тільки 4 учні вірно розпізнали 6-7 об'єктів із 10 їм запропонованих. Інші впізнавали переважно тварин, проте сплутали кімнатні рослини.

2. Причинно-наслідкові зв'язки:

Лише 2 молодших школяра змогли пояснити:

- чому рослина зав'яне без води;
- чому пташка є голодною взимку.

Більшість дітей відповіли фрагментарно чи потребували додаткових питань.

3. Емоційні реакції:

- позитивні емоції на яскраві природні об'єкти були у 9 учнів;
- слабкі реакції на зіпсовану природу присутні в 5 учнів;
- співчуття до тварин мають лише 4 учні.

4. Екологічні дії:

- правильно полили рослину 7 осіб;
- правильно розсортували сміття всього 3 учні;
- тиждень правильно доглядали за рослиною тільки 2 учні.

Порівняльний аналіз результатів:

Отже, результати свідчать, що:

1. Когнітивні показники вищі за поведінкові, існують труднощі при перенесенні знань в практику.

2. Емоційний компонент є краще розвинений, ніж поведінковий, проте гірше, ніж когнітивний.

3. Найменший рівень розвитку у поведінкового компоненту, що свідчить про потребу у формуванні стійких екологічних звичок з допомогою повторення і практичної діяльності.

Висновки до розділу 2

Результати діагностики екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засвідчили, що у половини учнів рівень сформованості екологічної вихованості є середнім, вони мають фрагментарність екологічних знань, нестійкі емоційні реакції і недостатньо екологічну поведінку.

У 25% дітей визначено достатній рівень, який свідчить про наявність позитивної динаміки, проте потребує корекції у поведінковій сфері.

Низький рівень (17%) описує значні труднощі в пізнавальній і поведінковій сфері, що потребують індивідуальної роботи з учнями.

Високий рівень виявлено лише в 1 учня (8%), оскільки екологічна культура загалом формується у цих учнів повільніше і потребує постійної практичної діяльності.

Загальні результати підтверджують дані про те, що учні з інтелектуальними порушеннями краще засвоюють екологічні знання в наочних і практичних умовах, а поведінковий компонент вимагає тривалого повторення та закріплення.

Результати діагностики засвідчили, що у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями переважає середній та низький рівень екологічної вихованості, зокрема: обмежені знання, слабка розуміння екологічних правил, низькі практичні навички.

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Програма екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Результати констатувального етапу показали, що рівень екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у більшості є середнім чи низьким. Це підтверджує потребу у розробці цілеспрямованої програми, що спрямована на формування екологічних знань, емоційно-ціннісного ставлення до природи і навичок екологічно доцільної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Програма ґрунтується на засадах спеціальної педагогіки (А. Колупаєва, Г. Беленька, Т. Левченко), екологічної дидактики (Т. Панасюк, Н. Голуб) та ідей гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського.

Назва програми: «Природа – наш рідний дім»

Мета програми:

Формування в молодших школярів з інтелектуальними порушеннями системи елементарних екологічних знань, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи і навичок екологічно доцільної поведінки через наочно-практичну діяльність.

Цілі програми:

- формування елементарних екологічних знань;
- розвиток емоційно-ціннісного ставлення;
- формування практичних екологічних навичок.

Завдання програми:

Для розвитку когнітивного компоненту:

- формувати «уявлення про рослини, тварин, неживу природу»;
- розширювати словниковий запас екологічними термінами;
- навчати учнів встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки;

- ознайомлювати учнів з правилами поведінки у природі.

Для розвитку емоційно-ціннісного компоненту:

- розвивати «естетичне сприйняття природних об'єктів;
- формувати в дітей почуття співпереживання до живого;
- виховувати «бажання допомагати природі.

Для розвитку поведінкового компоненту:

- формувати в дітей стійкі навички правильного догляду за рослинами і тваринами;

- закріплювати «правила поведінки на природі;
- залучати дітей до практичних природоохоронних дій.

Принципи реалізації програми

Програма базується на принципах спеціальної освіти:

- наочність (С. Литвиненко): застосування карток, моделей та об'єктів;
- практична спрямованість (Н. Голуб): участь дітей у реальних екологічних діях;
- повторюваність і закріплення матеріалу (Г. Беленька);
- емоційна включеність дітей (В. Сухомлинський);
- доступність для учнів, адаптованість та індивідуалізація до дітей;
- гуманістичність: виховання «любові до природи, а не страху чи примусу.

Форми та методи роботи у програмі

1. Спостереження.
2. Практична діяльність: догляд за рослинами, прибирання території.
3. Ігрові методи: екологічні ігри, дидактичні ігри.
4. Моделювання ситуацій.
5. Сенсорні вправи.
6. Проектна діяльність (міні-проекти).
7. Емоційні вправи
8. Екологічні відеофрагменти.

Очікувані результати реалізації програми

Когнітивні результати:

- учні розпізнають 5-10 природних об'єктів;
- молодші школярі знають основні потреби рослин і тварин;
- учні встановлюють прості причинно-наслідкові зв'язки.

Емоційно-ціннісні результати:

- діти проявляють емоційну чутливість до природи;
- учні здатні висловити співчуття;
- молодші школярі демонструють позитивні емоції під час спілкування з природою.

Поведінкові результати:

- учні дотримуються елементарних екологічних правил;
- молодші школярі беруть участь в екологічних діях;
- діти виконують прості завдання щодо догляду за рослинами.

Критерії оцінювання ефективності програми:

- підвищення рівня екологічної поведінки за когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим критерієм;
- підвищення загального рівня сформованості екологічної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;
- збільшення кількості учнів із достатнім і високим рівнем екологічної вихованості;
- якісна позитивна динаміка в поведінці учнів у природі;
- зростання ініціативності учнів в екологічних діях.

Структура програми:

Програма розрахована на 8 тижнів (16 занять, двічі на тиждень). Кожен тиждень – окремий тематичний модуль. Подаємо перелік занять та вправ до них.

Модуль 1. «Я і природа навколо мене» (1 тиждень)

Мета: сформувати базові уявлення про природу, ознайомитися з елементами природи, спостерігати за нею.

Заняття 1. «Що таке природа?»

Презентація природних об'єктів (фото, реальні предмети).

Гра «Живе – неживе».

Вправи на розпізнавання природних явищ.

Заняття 2. «Доторкнися до природи» (сенсорний практикум)

Вправа «Розрізнення запахів трави, квітів».

Застосування тактильних коробочок (листя, шишки, кора).

Малювання «природними фарбами».

Модуль 2. «Рослини – живі істоти» (2 тиждень)

Мета: вивчити будову і потреби рослин, навчитися пересаджувати, поливати і доглядати за рослинами.

Заняття 3. «Рослина – це живий організм»

Вправа «Будова рослини» (на моделях).

Вправи: «Назви, що потрібно рослині».

Емоційна вправа «Як відчувається дерево?».

Заняття 4. «Доглядаємо за рослиною»

Практична робота: полив, розпушування, пересадка.

Спостереження «Куточок природи».

Гра «Знайди рослину за описом».

Модуль 3. «Тварини нашого краю» (3 тиждень)

Мета: навчитися розпізнавання тварин за описом та зображенням, вивчити правила поведінки з тваринами.

Заняття 5. «Домашні і дикі тварини»

Вправа «Розпізнавання тварин» за картками.

Звукопізнання (аудіофайли).

Екологічна казка «Тварини просять допомоги»

Заняття 6. «Як допомогти тварині?»

Ігрові ситуації: «Пташка голодна», «Кошеня замерзло».

Створення годівниці.

Прогулянка-спостереження «Пернаті друзі школи».

Модуль 4. Людина і природа (4 тиждень)

Мета: визначити взаємозв'язок людини і природи, зрозуміти їх взаємовплив та відповідальність людини за природу

Заняття 7. «Як людина впливає на природу?»

Мультфільм «Пригоди лісових друзів»

<https://www.youtube.com/watch?v=JZL8EqG7YoI>

Обговорення мультфільму

Створення малюнку «Людина у природі»

Заняття 8. «Що я можу зробити корисного?»

Міні-проекти: посадка рослин у класі.

Рефлексія: «Що мені сподобалось?».

Екологічна казка «Все живе потребує води»

<https://www.youtube.com/watch?v=m7hZqYa-9cg>

Модуль 5. «Моя екологічна поведінка» (5 тиждень)

Мета: вивчити правила збереження природи, ознайомитися з правилами екологічної поведінки.

Заняття 9. «Правила поведінки в природі»

Ілюстрації поведінки дітей на природі. «Правильно/неправильно».

Створення плакату «Ми – друзі природи»

Екологічна казка «У світі все взаємопов'язано»,

<https://www.youtube.com/watch?v=F1gDUFW5UTc>

Заняття 10. «Прибираємо сміття правильно»

Екологічна гра «Сортуй сміття».

Вправа: «Вибери правильну дію».

Екологічний квест «Друзі Землі».

Модуль 6. «Я – маленький природоохоронець» (6 тиждень)

Мета: сформувати уміння екологічної поведінки, розвивати бажання оберігати природу та поважати її.

Заняття 11. «Щоденні екологічні звички»

Сценка «Що робити вдома?», «Що робити в школі?».

Прибирання пришкільної території.

Виготовлення значка «Юний еколог».

Заняття 12. «Ми піклуємось про рослину протягом тижня»

Практична робота з індивідуальними рослинами.

Посадка кімнатних рослин.

Заповнення щоденника спостережень.

Виготовлення плакатів «Бережи природу!».

Модуль 7. Природні явища (7 тиждень)

Мета: ознайомити учнів з природними явищами, сформувані уявлення про їх причини виникнення та взаємозв'язок.

Заняття 13. «Сонце, вітер, дощ»

Відеофрагмент «Природні явища»

<https://www.youtube.com/watch?v=HxzhACxM458>

Досліди з водою, тінню, повітрям.

Вправа: «Опиши погоду».

Заняття 14. «Як поводитися під час природних явищ»

Безпека в природі.

Ігрова вправа: «Добре/небезпечно».

Малюнок «Я під час грози»

Модуль 8. Підсумковий (8 тиждень)

Заняття 15. «Екологічний дослід»

Дидактична гра «Явища природи та асоціації»

Діти висаджують насіння.

Спостереження за результатами у щоденнику.

Екологічна гра «Коли Земля сумує, а коли радіє»

<https://www.youtube.com/watch?v=FUwBOAjg-XM>

Заняття 16. «Свято природи»

Коллективна руханка «Природа – наш рідний дім»

<https://www.youtube.com/watch?v=YmRG69u91RA>

Міні-виставка малюнків на екологічну тематику «Природа – наш рідний дім».

Нагородження «Друзі природи».

Отже, розроблена програма екологічного виховання відповідає віковим та психофізіологічним особливостям молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Її реалізація сприяє формуванню доступних, конкретних та стійких екологічних знань, розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи та набуттю навичок екологічно доцільної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Програма має практичну спрямованість, доступна у виконанні та може бути адаптована для спеціальних та інклюзивних класів.

Програма екологічного виховання була апробована з молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями: 6 учнів було в експериментальній групі, а 6 учнів – в контрольній групі.

Під час констатувального експерименту доведено, що більшість учнів мають середній та низький рівень екологічної вихованості, а саме:

- недостатні знання щодо об'єктів природи;
- труднощі при розпізнаванні тварин та рослин;
- низький рівень емоційної реакції на природу;
- неуміння використати правила екологічної поведінки.

Після апробації програми екологічного виховання у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в експериментальній групі відбулися такі позитивні зміни:

- підвищилась якість відповідей під час бесід;
- учні поводять себе більш активно при догляді за кімнатними рослинами;
- підвищився загальний інтерес до природи;
- у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями сформувалися навички екологічної поведінки.

У молодших школярів з інтелектуальними порушеннями контрольної групи позитивних зрушень не спостерігалось. Це свідчить про ефективність впровадження програми екологічного виховання.

Отже, порівняння результатів контрольної і експериментальної групи довело значні зміни в трьох критеріальних компонентах екологічної вихованості: когнітивному, емоційно-ціннісному і поведінковому.

Результати формувального експерименту подано у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Загальні результати формувального експерименту

Рівень екологічної вихованості	Експериментальна група		Контрольна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	0 (0%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)
Достатній	2 (33,3%)	4 (66,6%)	1 (16,7%)	1 (16,7%)
Середній	3 (50,0%)	1 (16,7%)	3 (50,0%)	3 (50,0%)
Низький	1 (16,7%)	0	1 (16,7%)	1 (16,7%)

У експериментальній групі після реалізації програми кількість учнів із високим рівнем зросла з 0% до 16,7%, з достатнім рівнем – з 33,3% до 66,6%, тоді як в експериментальній групі змін не відбулося. Це свідчить про те, що без цілеспрямованої роботи рівень екологічної вихованості у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями залишається без змін.

Якщо проаналізувати зміни в експериментальній групі відповідно компонентів екологічного виховання, то варто зауважити на таких змінах:

Когнітивний компонент: учні експериментальної групи почали вірно під час спостережень називати основні природні об'єкти, їх властивості, потреби тварин і рослин. Тобто екологічні знання успішно формуються при умові включення молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку у спостереження.

Емоційно-ціннісний компонент: після апробації програми в учнів сформувався емоційний зв'язок з об'єктами природи. На заняттях діти з цікавістю виконували завдання, виявляли співпереживання, засмучувалися, коли їм демонстрували зображення «зламане дерево» чи «сміття в лісі». Отже, є можливість сформувати морально-ціннісні ставлення у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку з допомогою наочності.

Поведінковий компонент: після формувального експерименту учні експериментальної групи точніше виконували екологічну діяльність, поливали кімнатні рослини, ставили правильно горщик з вітами, витирали листки, сортували сміття. Варто зауважити, що поведінковий компонент формується найповільніше з усіх трьох компонентів екологічного виховання. Разом з тим, є позитивна динаміка у зміні поведінкового компоненту при використанні практикоорієнтованих методів.

3.2 Методичні рекомендації з екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Для реалізації екологічного виховання в закладі спеціальної загальної середньої освіти з метою кращого засвоєння екологічних знань молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку рекомендуємо:

- 1) здійснювати екологічне виховання з допомогою інтеграції у навчальні теми екологічної проблематики;
- 2) організовувати спостереження за природними явищами з опрацюванням та застосуванням результатів на уроках і позакласних заходах;
- 3) проводити виховні та загальношкільні екологічні акції;
- 4) підвищувати екологічну компетентність корекційних педагогів.

Для збагачення екологічних знань учнів рекомендуємо організовувати зустрічі з екологами, екологічні прогулянки, конкурси та фестивалі. Це формуватиме уявлення учнів про екологічні проблеми в Україні і шляхи їх розв'язання. Надзвичайно важливим є наявність еколого-розвивального освітнього середовища: куточку природи, дослідницької лабораторії, музею у

групі або класі, екологічних стежин на території освітнього закладу та пришкільних територій (парк, сад, город, квітник). Ці природничі осередки допомагають учням спостерігати за змінами в неживій і живій природі, будувати взаємозв'язки між явищами природи, усвідомити позитивний і негативний впливи людини на природу.

На результат екологічного виховання значний вплив має сім'я та узгоджена взаємодія педагогів та батьків. Сім'я формує в дитини позитивне ставлення до природи і власним прикладом показують їм екологічно доцільну поведінку при взаємодії із природою. Разом з дітьми батьки здійснюють подорожі вихідного дня, беруть участь в проектах та святах.

Отже, загальними рекомендаціями щодо оптимізації екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є:

1. Щоденна робота з рослинами, що викликає почуття відповідальності за природні об'єкти.
2. Створення екологічних куточків, що стимулює естетичні почуття.
3. Регулярні спостереження, учні запам'ятовують матеріал краще через порівняння змін у природі.
4. Казкотерапія, моделювання екологічних ситуацій та рольові ігри, що формують емоційно-ціннісне ставлення до природи.
5. Співпраця з сім'єю, оскільки формування екологічної поведінки у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями вимагає участі батьків.

Ефективність екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями залежить від того, наскільки освітнє середовище, форми, методи і зміст відповідають їх реальним можливостям і особливим освітнім потребам. Для вдосконалення процесу екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями потрібно дотримуватися таких рекомендацій:

1. Адаптація змісту екологічного виховання до когнітивних можливостей дітей:

- застосовувати спрощені, чіткі, конкретні природничі поняття, уникати абстракцій;

- знайомитися з кожним новим екологічним поняттям поступово, опираючись на попередній досвід та повторюваність;

- застосовувати сенсорний підхід (тактильні матеріали, природні об'єкти, штучні моделі);

- формувати мотивацію за допомогою коротких, практично зорієнтованих завдань.

2. Перевага практичної діяльності над словесною інформацією:

- екологічні знання засвоюються краще у практичній діяльності (догляд за рослинами, спостереження, експерименти, міні-проекти);

- залучення учнів до систематичних екологічних доручень (поливання рослин, прибирання території, участь у «зелених акціях»);

- застосування простих дослідів («що потрібно рослині», «спостерігаємо за погодою», «як змінюється вода»).

3. Використання наочності як основного дидактичного засобу:

- демонстрація матеріалу через фото, малюнки, картки, відео, макети;

- наочність повинна бути великою, структурованою та кольоровою;

- при поясненні опиратися на приклади з життя учнів (парк, власний клас).

4. Використання ігрових і інтерактивних методів:

- екологічних ігор («Врятуй рослину», «Хто де живе?», «Чий це слід?»), що активізують увагу і емоції учнів;

- моделювання природних ситуацій через рольові ігри, що допомагає сформувати вірну поведінку.

- інтерактивні вправи (сортування, класифікація, підбір зображень), що розвивають мислення учнів з порушенням інтелектуального розвитку.

5. Створення спеціально організованого екологічного середовища в освітньому закладі:

- створення у класі «куточку природи» із рослинами та простими інструкціями догляду (можна у вигляді малюнків);

- проведення занять на свіжому повітрі, екскурсій в парк, ліс, до водойм;
- проведення довготривалих спостережень «Мій паросток», «Щоденник природи», «Пори року».

6. Формування емоційно-ціннісного ставлення з допомогою переживань та досвіду:

- молодші школярі з інтелектуальними порушеннями краще засвоюють цінності з допомогою емоційного відгуку (співчуття тваринам, турбота про рослини, радість від результату);
- корисні засоби арт-терапії (ліплення тварин, малювання природи, створення аплікацій);
- важливо підкріплювати позитивні дії через вербальну підтримку («Ти – молодець! Допоміг квітці», «Ти бережеш воду»).

7. Чітке засвоєння моделей відповідальної екологічної поведінки:

- учням потрібні короткі та зрозумілі їм правила (не ламати гілки, не рвати рослини, не смітити);
- поведінкові навички зміцнюються з допомогою регулярного тренування (нагадування, повторення, візуальні підказки);
- застосовувати наочні картки-пиктограми.

8. Індивідуалізація навчання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями:

- враховувати індивідуальний темп роботи учнів, їх рівень розуміння та поведінкові особливості;
- для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку завдання повинні бути максимально короткими та простими, виконуватися за допомогою дорослого;
- для учнів з легкими порушеннями інтелектуального розвитку пропонувати елементарні міні-дослідження і прості проблемні ситуації.

9. Взаємодія з батьками:

- педагог повинен сформувати у батьків розуміння ролі екологічного виховання для учнів;

- ведення «сімейного екологічного календаря» (спільні прибирання, поливання кімнатних квітів, сортування сміття);

- залучення батьків до шкільних екологічних заходів.

10. Моніторинг результатів екологічного виховання та регулярна його діагностика:

- контроль за розвитком екологічної вихованості за трьома критеріями (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий);

- застосування адаптованих методик (картки успішності, спостереження, аналіз діяльності);

- за потреби корекція змісту та форм роботи.

11. Поєднання екологічного виховання із корекційно-розвитковою роботою:

- екологічні завдання є засобом пізнавального розвитку, моторики, просторових уявлень;

- включення в екологічне виховання елементів логопедичної, психокорекційної і сенсорної діяльностей.

12. Позитивне педагогічне підкріплення діяльності учнів:

- молодші школярі з інтелектуальними порушеннями успішно навчаються в умовах похвали, емоційної підтримки, стимулювання успіху;

- кожне вірне екологічне рішення повинне супроводжуватися схваленням, учнів для закріплення поведінкової моделі.

Отже, оптимізація екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями можлива лише за умови комплексного підходу, де поєднані: адаптований контент, наочно-практичні методи, емоційно позитивне середовище, індивідуалізація навчання, співпраця з батьками, постійний моніторинг результатів.

Висновки до розділу 3

Програма екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями розроблена з метою формування у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями системи елементарних екологічних знань, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи і навичок екологічно доцільної поведінки через наочно-практичну діяльність. Цілями програми є формування елементарних екологічних знань, розвиток емоційно-ціннісного ставлення, формування практичних екологічних навичок.

Застосовано індивідуальні та групові форми роботи. Методи роботи у програмі використано: спостереження, практична екологічна діяльність, ігрові методи (екологічні та дидактичні ігри), моделювання екологічних ситуацій, сенсорні та емоційні вправи, міні-проєкти, екологічні відеофрагменти.

Після формувального етапу підвищився рівень екологічної вихованості в експериментальній групі молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Це підтверджує ефективність запропонованої програми екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

На основі результатів апробації програми розроблено методичні рекомендації для вдосконалення процесу екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-експериментальне дослідження особливостей екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку дало змогу зробити такі висновки:

1. Екологічне виховання є важливою складовою особистісного розвитку учня. Екологічне виховання передбачає формування ціннісного ставлення учнів до природи на основі інтеграції знань, емоційних переживань та практичного досвіду, що забезпечують гармонійний особистісний розвиток учня. Екологічна компетентність – це інтегральна характеристика, яка обумовлена знаннями, уміннями, навичками, особистісними якостями та досвідом, що сприяє розумінню учня екологічних процесів, усвідомлення впливу людини на природу та прийняттю ним відповідальних рішень у власній поведінці та взаємодії з оточенням.

2. Екологічне виховання є особливо важливим для молодших школярів, оскільки в цьому віці формуються первинні уявлення про природу, розвивається емоційне ставлення до об'єктів природи, формуються екологічні цінності і норми екологічної поведінки. Для молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку властиві проблеми в узагальненні, низький рівень довільної уваги, фрагментарність уявлень про природу. Тому екологічне виховання є важливою складовою особистісного розвитку молодшого школяра з інтелектуальними порушеннями, забезпечує формування у нього елементарних екологічних понять, сприяє розвитку емоційної чутливості і позитивних моделей екологічної поведінки.

Екологічне виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями – це цілеспрямований процес формування доступних для учнів знань про природу, розвиток позитивних емоцій до об'єктів природи, формування елементарних навичок екологічної поведінки, що враховує пізнавальні можливості і корекційні потреби молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Екологічне виховання молодших школярів з

інтелектуальними порушеннями має не лише освітню функцію, але й компенсаторну, корекційно-розвивальну та соціалізуючу функції.

Екологічне виховання у роботі з молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку має специфічний зміст, оскільки потребує врахування особливостей психофізичного розвитку учнів, специфіки їх емоційно-вольової сфери, особливостей у засвоєнні навчального матеріалу та постійне застосування наочності, багаторазове повторення і систематичні практичні дії. Важливою є емоційна підтримка і похвала учнів, опір на їх успіх та інтерес.

3. Методами екологічного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями є: наочні, практичні і словесні методи, ігрові методи, методи стимулювання діяльності. Формами організації екологічного виховання є: уроки природознавства та заняття з трудового навчання, екскурсії та прогулянки на природі, тематичні заняття, практичні заняття на пришкольніх ділянках, робота в екологічних центрах та живих куточках, екологічні свята і акції, міні-проекти, гурткова робота.

4. Метою експериментального дослідження визначено діагностику рівня сформованості екологічної культури молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку та ефективності впровадження спеціальної програми екологічного виховання.

Результати діагностики екологічної вихованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засвідчили, що у половини учнів рівень сформованості екологічної вихованості є середнім, вони мають фрагментарність екологічних знань, нестійкі емоційні реакції і недостатньо екологічну поведінку. У 25% дітей визначено достатній рівень, який свідчить про наявність позитивної динаміки, проте потребує корекції у поведінковій сфері. Для 17% молодших школярів з інтелектуальними порушеннями властивий низький рівень екологічної вихованості, що описує труднощі у пізнавальній та поведінковій сфері, низький рівень екологічних знань, відсутність позитивного ставлення до природи чи бажання її оберігати,

несформованість екологічної поведінки. Високий рівень виявлено лише у 8% учнів, оскільки екологічна культура формується у цієї групи учнів досить повільно та вимагає постійної практичної діяльності.

За результатами, у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями переважає середній і низький рівень екологічної вихованості, зокрема: обмежені знання, слабе розуміння екологічних правил, низькі практичні навички. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями мають обмежені екологічні уявлення та недорозвинуті навички екологічної поведінки. Екологічне виховання потребує спеціальної організації, адаптованих методик та практикоорієнтованого підходу.

5. Програма екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями розроблена з метою формування у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями системи елементарних екологічних знань, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи і навичок екологічно доцільної поведінки через наочно-практичну діяльність. Цілями програми є формування елементарних екологічних знань, розвиток емоційно-ціннісного ставлення, формування практичних екологічних навичок.

Програма базується на принципах спеціальної освіти: наочності, практичної спрямованості, повторюваності і закріпленні матеріалу, емоційної включеності учнів, доступності для учнів, адаптованості та врахування психофізичних особливостей учнів з інтелектуальними порушеннями, гуманістичності.

Застосовано індивідуальні та групові форми роботи. Методи роботи у програмі використано: спостереження, практична екологічна діяльність, ігрові методи (екологічні та дидактичні ігри), моделювання екологічних ситуацій, сенсорні та емоційні вправи, міні-проекти, екологічні відеофрагменти. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями краще засвоюють екологічні знання в наочних і практичних умовах, а поведінковий компонент вимагає тривалого повторення та закріплення.

Після формувального етапу рівень екологічної вихованості в експериментальній групі молодших школярів з інтелектуальними порушеннями підвищився. Найбільші позитивні зміни відбулися за емоційно-ціннісним критерієм. Поведінковий та когнітивний критерій зазнали менших змін. У контрольній групі позитивних змін не виявлено. Це підтверджує ефективність запропонованої програми екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. В учнів підвищився рівень екологічних знань, сформувалися позитивні емоційно-ціннісні орієнтації і практичні навички догляду за об'єктами природи. Систематична, наочна і діяльнісна робота є основною умовою екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

6. На основі результатів апробації програми розроблено методичні рекомендації для вдосконалення процесу екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Перспективами подальших досліджень є застосування розробленої нами програми екологічного виховання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у спеціальних закладах загальної середньої освіти, інклюзивних класах, у групах продовженого дня при взаємодії з батьками та команди психолого-педагогічного супроводу учня.